

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА РЕАЛЬНА ПРАКТИКА СІМЕЙНО-ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНИХ МУСУЛЬМАНСЬКИХ КРАЇНАХ

Слово **глобалізація** вже встигло надійно увійти в наш лексикон, хоча сам термін з'явився порівняно недавно. Вважається, що його в науковий обіг вперше ввів американський економіст Р.Робертсон у 1985 р. Під це поняття почали підводити різноманітні процеси виходу суспільного життя в усіх його вимірах (економічних, політичних, культурних, інформаційних, конфесійних і т.д.) за межі окремих країн і регіонів. Тлумачення цього терміну в словниках, енциклопедіях, а також у індивідуальних дослідженнях часто залежить від специфіки тієї галузі знань, у контексті якої його розглядають. Проте можна констатувати, що глобалізація – явище універсальне і його розгляд потребує міждисциплінарного підходу. У даній статті ми робимо лише спробу розглянути глобалізаційні процеси та їх вплив на сімейно-шлюбні відносини у сучасному мусульманському світі.

Термін **глобалізація** відобразив ту реальність, яка відбувалася в другій половині і особливо в кінці ХХ ст., коли економічні, політичні, культурні процеси «миттєво» почали набувати світового (глобального) характеру. Тут можна відзначити кілька моментів.

По-перше, відбувається глобалізація економічного життя. Проявом такої глобалізації стала поява й інтенсивний розвиток транснаціональних компаній. Транснаціональні компанії організують однотипні виробництва в різних країнах світу. Економіки різних країн, регіонів стають все більше пов'язаними одна з одною. Відповідно, кризові економічні явища, які, здавалось би, мають регіональну прив'язку, можуть набути світового характеру.

По-друге, в результаті глобалізації економіки на ринках різних країн бачимо все більше й більше однакових товарів, що випускаються транснаціональними компаніями. При чому, ці товари часто досить агресивно витісняють місцеві, традиційні товари.

По-третє, відбувається глобалізація побуту й способу життя. Все більше людей їдять одну й ту саму їжу, п'ють одні й ті самі напої, користуються однаковими засобами особистої гігієни, подібно одягаються, облаштовують свої житла, проводять вільний час і т.д.

По-четверте, глобалізується культура. Мільйони людей

* Доцент кафедри філософії та економічної теорії Рівненського державного гуманітарного університету.

споживають однотипну культурну продукцію – дивляться одні й ті самі фільми, подібні телепередачі-шоу, слухають ту саму музику, читають одні й ті самі книги і т.д. Не дивно, що в них формуються однотипні стереотипи сприйняття та цінності.

По-п'яте, глобалізується політичне та й загалом ідейне життя. Так, політичні цінності, ідеї, в т.ч. й релігійні, які виникли й сформувалися в країнах-лідерах, переважно в США та Західній Європі, нині набувають поширення й утвердження в усьому світі. Наприклад, ідея демократії (в її західноєвропейському варіанті) нині часто трактується як ідея універсальна. Різноманітні течії протестантизму, що сформувалися в США, нині претендують на те, щоб стати течіями світового масштабу. Те саме стосується католицизму, який переважно пов'язується із західноєвропейськими цінностями. У контексті глобалізації варто осмислювати й зростаючу активність і поширення ісламу. Хоча сам іслам часто розглядається як альтернатива "глобалізаційному Заходу".

По-шосте, економічне, побутове, культурне, політичне, ідейне зближення людей, а також цілий ряд інших факторів значно інтенсифікували міграційні процеси. Усе більш звичним стає явище, коли поруч, у тому ж самому місті, проживають представники різних народів, культур і навіть рас.

По-сьоме, відбувається глобалізація цілого ряду людських проблем. Так, воєнні конфлікти, де б вони не відбувалися, як правило, набувають глобального характеру. Зокрема, такими є передусім воєнні конфлікти на Балканах, Близькому Сході, Афганістані тощо. Переважно - це конфлікти цивілізаційного характеру, де важливу роль відіграє релігійний фактор. Чимало цих конфліктів сприймаються й трактуються як конфлікти між прихильниками християнства й мусульманства.

До глобальних проблем також можна віднести й проблему демографічну. Вона має безпосереднє відношення до мусульманського світу. Мусульманство орієнтує своїх adeptів на сімейні цінності й на зростаюче відтворення людського потенціалу, власне, на багатодітність. Тому рівень народжуваності в мусульманських країнах порівняно великий. Водночас чимало цих країн, із-за обмеженості свого економічного потенціалу та природних ресурсів, не мають можливості забезпечити своєму населенню, яке динамічно зростає, прийнятних умов існування. Тому чимало трудових емігрантів із мусульманських країн намагаються шукати кращої долі в розвинутих та заможних країнах Заходу.

З глобалізацією пов'язують як позитивні, так і негативні явища. При чому конкретний позитив пов'язаний із конкретним негативом. Наприклад, глобалізація економіки, з одного боку, веде до зростання кількості та поліпшення якості товарів на світовому ринку (позитив), але, з другого боку, вона стає менш «прогнозованою», оскільки негативні явища, що виникають в одному регіоні, можуть мати свої негативні наслідки в інших, благополучних регіонах (негатив).

До негативів глобалізації відносять збільшення розриву між технологічно розвинутими і технологічно відсталими державами. До останніх здебільшого й відносяться мусульманські країни.

Загалом можна констатувати, що ісламський світ виявився не готовим до глобалізаційного виклику. Це певним чином було пов'язано з тим, що ще в період раннього Середньовіччя він досягнув достатньо високого ступеня розвитку, забезпечивши певні економічні й культурні умови для існування й відтворення мусульманської общини-умми. Щоб забезпечувати ці, як на той час достатньо прийнятні й ефективні умови, потрібна була відповідна консервативна налаштованість.

Саме високий ступінь консерватизму мусульманського суспільства, «молодість» ісламської цивілізації (порівняно з християнською), а також відносно високі стандарти життя не призвели до якихось радикальних змін у цьому суспільстві, як це сталося в Європі в ХУ-ХУІ ст., коли почалися кардинальні перетворення в різних сферах життя, що, в свою чергу, значно прискорило тут суспільний розвиток. Ісламська ж цивілізація в той час продовжувала орієнтуватися на свої традиційні цінності, не піддаючись спокусі новизни.

Внаслідок цього уже в ХУІІІ ст. і особливо в ХІХ ст., уже не говорячи про ХХ ст., мусульманська цивілізація почала явно програвати цивілізації європейській, нерідко опиняючись на задвірках світових процесів. Бажання ж деяких лідерів мусульманського світу стати на шлях модернізації «по-європейськи» викликало далеко не однозначну, переважно негативну реакцію в ісламському середовищі. Та й наслідки цієї модернізації не завжди були такими, на які розраховували.

Зазначені тенденції лише посилилися в епоху глобалізації. Передусім варто відзначити, що глобалізаційний виклик виявився достатньо небезпечним для ісламського світу. Економіка мусульманських країн почала інтегруватися в економіку світову. Реально це означало її поглинання економікою розвинутих країн

Західної Європи й Північної Америки. Економічна експансія Заходу в ісламський світ посилювалася ще тим фактором, що ряд мусульманських країн виявилися багатими на нафтові ресурси.

Інтенсивне “втягування” ісламського світу в поле глобальної економіки, закономірно, вело до руйнування традиційного способу життя, культурних, в т.ч. й релігійних, сімейних та інших цінностей, які визначали обличчя мусульман. При цьому йшло і йде інтенсивне насадження європейських та американських цінностей та стереотипів.

Мусульманський світ на це повинен був реагувати. Його потенціал не був і не є достатнім для того, щоб повноцінно змагатися із західною цивілізацією. Однак цього потенціалу виявилось досить, щоб не здатися на милість переможця й спромогтися дати свою відповідь чи, точніше, свої відповіді.

Ці відповіді простежуються в кількох площинах.

Напевно, найбільш резонансною є площина воєнна. Між християнською та мусульманською цивілізаціями воєнні конфлікти існували й раніше. Але зараз вони набули специфічної форми. Якщо раніше представники мусульманського світу могли йти на відкритий воєнний конфлікт із представниками європейського світу, то зараз цього вони не можуть зробити, оскільки явно програють європейцям та американцям у воєнному відношенні. Тому вони часто вдаються до своєрідної партизанщини, яка зараз здебільшого іменується “міжнародним тероризмом”. Але “міжнародний тероризм”- це крайня і далеко не єдина відповідь мусульманського світу на глобалізацію, яка супроводжується експансією європейських та американських цінностей.

Набагато серйозніша, з нашої точки зору, відповідь мусульманського світу на глобалізацію спостерігається у площині демографічній. Як уже неодноразово відзначалося, в мусульманських країнах останнім часом спостерігається демографічний вибух. Кількість населення в них інтенсивно зростає.

Цей демографічний вибух обумовлюється такими факторами. З одного боку, мусульмани намагаються зберегти свою традиційну модель сімейних відносин, яка зорієнтована на максимальне відтворення людського потенціалу. Даний фактор обумовлює високу народжуваність. З другого боку, певні досягнення європейської цивілізації, зокрема, в плані розвитку медицини, забезпечення кращих умов існування тощо, знизили смертність дітей у мусульманському світі, створили умови для їхнього виживання. Принаймні, ці фактори помітно знизили ефективність механізмів, що обмежували ріст

населення.

Інтенсивне зростання населення призвело до своєрідної демографічної експансії мусульман у країни Європи й Північної Америки. При чому рівень ісламської ідентичності в цих людей достатньо високий і не дозволяє їм розчинятися в етнічно й конфесійно чужому середовищі. Не дивно, що мусульмани в країнах Заходу, як правило, створюють свої відносно ізольовані анклавні, тим самим ніби завойовуючи територію цивілізаційного противника.

Не менш важливою площиною, де мусульманський світ намагається конкурувати зі світом Заходу, це – площина релігійна. Іслам уже в період Середньовіччя довів, що він є більш ефективним у плані надбання нових adeptів, ніж християнство. Це значною мірою обумовлювалося простотою ісламу, тим, що ця релігія, на відміну від християнства, не вимагала від людини маломожливих, а то й неможливих речей, а намагалася “природно” регулювати звичні й життєві речі, зокрема, й сімейно-шлюбні відносини. В нинішніх умовах, коли християнський світ зазнав значного впливу секуляризації, ефективність ісламу ніяк не зменшилась, а й навіть збільшилась. При цьому варто мати на увазі, що іслам це не лише певний комплекс ідей, а й віровчення, що має практичну спрямованість і регулює різні аспекти життя правовірного. Ця релігія не просто несе певні мусульманські цінності, а й намагається утвердити відповідний мусульманський спосіб життя.

Якщо проаналізувати відповіді ісламського світу на глобалізацію, то стає зрозуміло, яку велику роль тут відіграє мусульманська сім'я та традиційні сімейно-шлюбні відносини. Саме вони є своєрідним оплотом ісламу, що дозволяють, з одного боку, за рахунок високої народжуваності нарощувати кількість своїх adeptів і навіть здійснювати демографічну експансію на “чужу територію”. А, з другого боку, мусульманська сім'я має змогу прищеплювати традиційні цінності, здійснюючи відповідне релігійне виховання. Тому не дивно, що мусульмани приділяють таку велику увагу збереженню традиційної сім'ї.

Звісно, не варто уявляти мусульманський світ як щось монолітно ціле. Хоча ядро цього світу складають арабські народи, тим не менше, іслам прийняли представники різних етносів та культур – тюрки, іранські народи, частина індусів, деякі народи Південно-Східної Азії, Північної й Центральної Африки тощо. Тому, незважаючи на ряд спільних моментів, у ісламському світі спостерігається й значне різноманіття. Відповідно, є певні відмінності щодо реакції різних

мусульманських народів на виклики глобалізації.

На нашу думку, можна виділити кілька кількох груп мусульманських народів, які дещо по-різному відповідають на глобалізаційні виклики.

Перша група – це народи, які намагаються адаптувати до своїх умов досягнення європейської цивілізації і навіть прийняти деякі її цінності. До найбільш “просунутих” у цьому плані країн належить Туреччина, яка навіть претендує вступити в Євросоюз. До цієї групи варто віднести деякі північноафриканські країни, передусім Туніс, а також Єгипет, Марокко, Алжир. З певними застереженнями туди ж варто зарахувати Саудівську Аравію та інші багаті нафтою країни Перської затоки. Незважаючи на певні кроки в плані європеїзації, в цих країнах (особливо це стосується Саудівської Аравії) є намагання зберегти традиційні ісламські цінності або адаптувати їх до нових умов.

Друга група – народи, які зазнали помітних впливів модернізації та глобалізації, проте різко відреагували й не сприйняли новацій. Напевно, найбільш яскравим прикладом у цьому плані є Іран, де відбулася ісламська революція – фактично демонстративна відмова від орієнтації на західні стандарти й різке повернення до ісламських традицій. Подібні тенденції в дусі ісламської революції простежувалися в Пакистані та колишньому Афганістані. Для цих країн притаманним є не лише намагання в усій повноті відродити ісламські традиції, але й певним чином ізолювати себе від західного світу й західних впливів.

Дещо близькими до цих країн є країни, які стали на шлях “ісламського соціалізму”. Передусім тут варто назвати Лівію, Сирію та колишній Ірак. Ці країни теж намагалися ізолювати себе від Заходу, але ізоляціоністською ідеологією для них став не “відновлений іслам”, а “соціалізм”, інтерпретований в ісламському дусі. Ці країни свого часу орієнтувалися на СРСР і тут встановилися диктаторські режими, які викликають несприйняття Заходу. Тут теж є намагання зберегти ісламські традиції. Але це збереження не є настільки жорстким, як, наприклад, у Ірані чи Пакистані. До того ж ці традиції часом набувають певного “соціалістичного звучання”.

Особливу групу країн становлять держави, що виникли в результаті розпаду СРСР і де переважає мусульманське населення. Такими є середньоазіатські республіки, Азербайджан та Казахстан. Ці країни, перебуваючи в складі СРСР, зазнали певної проєвропейської модернізації. За радянських часів тут було намагання повністю

викорінити ісламські традиції. Однак, цей процес так і не був доведений до кінця. Хоча, звісно, певні наслідки він мав і тут відбулося руйнування цих традицій. Зараз спостерігається намагання повернутися до них. Щоправда, це повернення аж ніяк не є радикальним.

Ще можна виділити групу мусульманських країн та регіонів, яких процеси модернізації та глобалізації захопили не достатньо сильно. Це – переважно деякі регіони Північної та Центральної Африки, а також Центральної Азії. Тут продовжують зберігатися ісламські традиції. Щоправда, вони тісно переплетені з місцевими етнічними й культурними традиціями.

Окремо варто сказати про численну мусульманську діаспору в країнах Західної Європи й США, яка останнім часом інтенсивно зростає. З одного боку, представники цієї діаспори змушені пристосовуватися до західних стандартів та умов життя. Але таке пристосування, як правило, загрожує їхній релігійній ідентичності й веде до асиміляції. Як відповідь на такі асиміляційні процеси, спостерігається посилення консервативних тенденцій серед представників цієї діаспори, а також намагання повернутися до мусульманських традицій і зберегти їх.

Тепер спробуємо простежити, як у сучасних країнах та регіонах, населених мусульманами, вирішується жіноче питання.

Спочатку розглянемо країни, які стали на шлях проєвропейської модернізації й певного пристосування до умов глобалізованого світу.

Однією з таких країн, як відзначалося вище, є Туреччина. І це зрозуміло. Оскільки ця країна, уже в силу свого географічного становища, історії та культури, пов'язана з європейськими країнами. Уже в другій половині XIX ст. спостерігалися певні тенденції європеїзації верхівки турецького суспільства. Стосувалося це й жіночого питання. Жінок поступово почали залучати до суспільної роботи.

Револьюційні події 1919-1923 рр. призвели до активізації жіночого руху. Турецькі революціонери начолі зі своїм лідером М. Кемаль-пашою (Ататюрком) були зорієнтовані на створення світської держави й, відповідно, на відмову регламентації суспільного життя шаріатом, Ататюрк приділяв увагу законодавчим та адміністративним реформам, які могли, на його думку, забезпечити рівність жінок у турецькому суспільстві. У 1925 р. спеціальна комісія Вищої Національної Ради Туреччини дозволила жінкам бути чиновниками. Цього ж року жінки отримали можливість з'являтися в суспільстві без супроводу чоловіків,

ходити без накидок, які закривали їхнє обличчя (чаршафа, чадри).¹

Після смерті Ататюрка в 1938 р. процес побудови світської держави в Туреччині призупинився. Сили мусульманських традиціоналістів виявилися достатньо потужними, щоб не лише зупинити цей процес, а й певним чином відновити ісламські традиції. Ряд політичних сил країни зробили ставку на ісламський традиціоналізм. Намагаючись не допустити перетворення Туреччини в ісламську державу, як того вимагали впливові політичні сили, в політичне життя країни неодноразово втручалася армія (1960, 1971, 1980). Це втручання мало на меті повернення до ідеалів світської держави, запропонованої Ататюрком.

Характеризуючи сучасну Туреччину, варто відзначити, що вона залишається світською державою, країною, яка намагається орієнтуватися на стандарти Євросоюзу. Відповідно, в країні є намагання утвердити європейський спосіб життя, зокрема, забезпечити рівність чоловіків і жінок, відкрити доступ жінок до різних сфер життя.

З іншого боку, маємо іншу тенденцію – намагання повернутися до ісламських традицій, пов'язавши себе з мусульманськими країнами. Ця тенденція досить чітко простежується на рівні діяльності політичних партій, які, борючись за голоси виборців, нерідко апелюють до ідеї “відродження ісламу”.

Цікаво відзначити, що в Туреччині на захист ісламських традицій, у тому числі й таких, що стосуються сімейно-шлюбних відносин, часто виступають жінки. Однак, ведучи мову про Туреччину, треба мати на увазі, що ця країна своєю проєвропейськістю значно відрізняється від інших країн мусульманського світу. Більшість із них хоча й розуміють необхідність прийняття нових умов часів глобалізації, проте не бажають розлучатися з традиційними ісламськими цінностями, в т.ч. й в питаннях взаємовідносин чоловіків та жінок.

Цікавою в цьому плані є Саудівська Аравія. Ще в 60-х рр. саудівське суспільство характеризувалося як патріархальне, в якому діяльність жіноцтва обмежувалася лише домом. При цьому треба враховувати, що саме Саудівська Аравія виступає як хранитель мусульманських традицій. Адже на її території знаходяться головні священні місця ісламу – Мекка та Медіна.

Зміни в саудівському суспільстві почалися за часів правління короля Фейсала (1964-1975). Реформи його відзначалися практичністю й поступовістю. Він постійно демонстрував свою відданість

¹ Abadan-Unat N. Toplumsal degisme ve Turk kadini (1926-1976).– Ankara, 1979. – С.8.

принципам Корану, намагаючись реформувати суспільство у відповідності з ними.

Так, у саудівському суспільстві збереглася сегрегація жінок. Але жінки отримали змогу не лише отримувати освіту, а й працювати в сфері суспільного виробництва.

Саудівські правителі, будучи зацікавленими в залученні жінок до суспільної праці, створили їм відповідні для цього умови. Зараз серед саудівських жінок є доктори наук і професори університетів, декани коледжів, диктори радіо, власниці дамських салонів одягу, перукарі тощо. У певному сенсі можна говорити, що Саудівська Аравія є своєрідним взірцем для мусульманського світу, де поєднані необхідність модернізації й ісламський традиціоналізм. Це поєднання стосується й жіночих проблем. Залишаючись сегрегованим у сексуальному плані, саудівське суспільство створило для жінок значні можливості для самореалізації в сфері суспільного життя.

У ряді мусульманських країн, які зазнали впливу модернізації і які мали певні ресурси для її проведення, відбулася зворотня реакція – різке відмежування від західних цінностей і повернення до традицій ісламу. У даному випадку на особливу увагу заслуговує Іран.

За часів панування в Ірані шахської династії Пахлеві (1925-1979), правителі якої мали прозахідну спрямованість, в країні відбулися деякі реформи проєвропейської спрямованості. Так, у 1926 р. були видані закони про реєстрацію громадського стану, в 1927 р. про всезагальне обов'язкове початкове й платне середнє й вище навчання й створення сітки державних світських шкіл, у 1931 р. вийшов новий закон про шлюб, за яким шлюбний вік дівчат встановлювався з 16 років, а в 1936 р. з'явився декрет про обов'язкове зняття чадри. Конституція Ірану передбачала рівність чоловіків та жінок.¹

Революційні події в Ірані в 1978-1979 рр. призвели до зміни і політичних, і культурних орієнтирів країни. Загалом Іран відмовився від прозахідної орієнтації й ставку зробив на "відродження ісламу". Варто зазначити, що в цих революційних подіях активну участь брало жіноцтво, фактично виступаючи поборником ісламських цінностей.

Вище мусульманське духовенство, яке опинилося начолі революції й бачило значення жіноцтва в революційних подіях, мустило вдаватися до певної риторики, визнаючи широкі права жінок.²

Після повалення шахського режиму в жіночому русі почався новий підйом. Почали створюватися жіночі організації різноманітного

¹ Ислам и женщины Востока (История и современность). – Ташкент, 1990. – С. 102.

² Агаев С.Л. Иран: рождение республики. – М., 1984. – С.33.

політичного й релігійного спрямування. Жінки почали вимагати рівних можливостей в питаннях роботи й оплати праці на рівні з чоловіками. Вимоги жіночої емансипації знаходилися в суперечності з планами шіїтського духовенства.

Мусульманське духовенство, в руках якого опинилася влада в Ірані, взяло курс на згортання прав жінок.

Також в Ірані, відразу після ісламської революції, були створені відповідні умови для ізоляції жінок, їм заборонялося займатися певними видами спорту, користуватися послугами чоловіків-перукарів, купатися в морі разом із чоловіками тощо. Жінок зобов'язували носити хіджаб.¹

Своєрідну групу мусульманських країн складають країни, в яких утвердилася ідеологія так званого "ісламського соціалізму". Взагалі певні "соціалістичні" ідеї можна простежити в ісламі, який зорієнтований на соціальний солідаризм. Тут варто пригадати, що одним із "стовпів ісламу" є обов'язковий податок на користь бідних (зак'ят). Проте "ісламський соціалізм" давав мусульманським країнам певним чином відгородити себе від інтенсивної експансії капіталістичного Заходу, взявши собі в союзники Радянський Союз. Намагаючись в основному зберегти ісламські традиції, ці країни все-таки стали на шлях їхньої повільної трансформації, яка б відповідала сучасним реаліям.

Останнє стосувалося жіночого питання. Ці країни загалом були зацікавлені в залученні жінок до суспільної праці. А це, в свою чергу, вимагало хоча б часткового зменшення жіночої сегрегації, надання можливості жінкам отримувати освіту й, в кінцевому рахунку, певної переробки схеми взаємовідносин між чоловіком та жінкою. Так, наприклад, у Конституції Сирійської Арабської Республіки, прийнятій у 1969 р., говориться наступне: "Держава забезпечує жінці всі можливості для ефективної участі в суспільному житті і сприяє ліквідації всіх перепон, які заважають розвитку її самосвідомості, гарантуючи тим самим вклад жінки в справу побудови соціалістичного арабського суспільства".²

Як правило, статистика країн "ісламського соціалізму" засвідчує, що тут помітно виріс відсоток освічених жінок та жінок, зайнятих на виробництві. Однак, це не означало, що в суспільстві встановилися рівноправні (в західному розумінні) відносини між чоловіком та жінкою.

¹ Див.: Foght-85. – Найроби. – 1985. 17-18 июля.

² Современная Сирия. – М.: Политиздат, 1974. – С.260.

У чому подібні тенденції “соціалізації жінок” спостерігалися в мусульманських районах колишнього Радянського Союзу. Зокрема, це стосувалося районів Поволжжя, Казахстану, Середньої Азії, Закавказзя, Північного Кавказу. Однак, ця “соціалізація” відбувалася тут в більш різкій формі. В даному випадку, як правило, ігнорувалися мусульманські традиції, більше того, їх намагалися викоринити. Водночас боротьба за “звільнення жінки” відбувалася паралельно з боротьбою проти ісламу.

Рух за “звільнення жінки” носив тут не стільки внутрішній, скільки зовнішній характер, пов’язаних з насадженням з боку радянського керівництва мусульманським народам “соціалістичних цінностей”. Останні здебільшого були цінностями європейськими, пристосованими до російських умов.

По-перше, законодавчо було забезпечено рівноправність чоловіка й жінки. Мусульманський шлюб як такий не визнавався. Відповідно, не визнавалася полігамія, а також різноманітні форми жіночої ізоляції.

По-друге, мусульманські жінки отримали змогу здобувати освіту. Звичайно, в даному випадку враховувалася специфіка мусульманського світу. Наприклад, у мусульманських районах СРСР існували спеціалізовані жіночі навчальні заклади. Принаймні, рівень освіченості жінок із мусульманських районів СРСР був вищий, ніж в цілому по мусульманському світі.

По-третє, жінки активно залучалися до суспільного життя, значна частина з них працювала в різноманітних суспільних сферах. Це був загальний курс радянського керівництва, щоб забезпечити максимальну кількість робочої сили.

Хоча ісламські традиції в мусульманських районах СРСР були значно підірвані, але це ще не означало, що їх вдалося викоринити. На побутовому рівні вони продовжували давати знати про себе. Також досить живучим виявився стереотип, що основна сфера діяльності жінки – це передусім сім’я.

Після розпаду СРСР Казахстан, середньоазіатські республіки, Азербайджан стали незалежними державами. Відкинувши соціалізм, вони почали шукати для себе відповідну ідеологію. Деякі керівники цих держав вирішили використати ідеї ісламу. Звісно, повернення до цієї релігії не могло тут відбутися в такій радикальній формі, як це, наприклад, спостерігалося в Ірані чи Пакистані. Швидше, “відродження ісламу” просто легалізувало ті мусульманські традиції, що продовжували зберігатися в даних регіонах.

Також, як зазначалося вище, в світі зберігаються такі регіони,

населені мусульманами, які перебувають на периферії глобалізаційних процесів. Це важкодоступні райони Північної та Центральної Африки, а також Центральної Азії. Як правило, тут іслам тісно переплетений із місцевими традиціями, що забезпечує йому значну закоріненість. У цих районах продовжують зберігатися патріархальні звичаї. А іслам, маючи виражену патріархальну орієнтацію, освячує їх. Тому тут взаємовідносини між чоловіком та жінкою, здебільшого, й далі будуються на основі положень шариату. А питання щодо емансипації жінок так і не ставиться.

За останні десятиліття різко зросла кількість мусульманських емігрантів у благополучних країнах Заходу, власне Західної Європи та Північної Америки. До речі, це можна трактувати як один із виявів глобалізації, яка пов'язана з вільним та динамічним пересуванням населення.

Який би характер не мала мусульманська еміграція в країни Заходу, для неї характерний ряд спільних моментів. Ці емігранти виявляють значний супротив асиміляції в Західне суспільство, намагаючись зберегти свою релігійну й культурну ідентичність. В наслідок цього в ряді країн Заходу виникли своєрідні замкнуті зони проживання мусульманських емігрантів, які допомагають їм зберегти свої ісламські традиції.

Такий традиціоналізм мусульман-емігрантів, здебільшого, йде в розріз з традиціями й законами, що існують в Західному суспільстві. Це, в свою чергу, веде до виникнення конфліктних ситуацій. Показовою в цьому плані є "справа про хіджаб". Так, парламент Франції у 2004 р. схвалив постанову, згідно її в державних установах (передусім малися на увазі навчальні заклади) заборонялося носіння релігійної атрибутики, до якої, звісно, зараховувався хіджаб і проти якого, власне, була спрямована ця постанова. Це, в свою чергу, викликало численні протести з боку мусульман Франції, які в цьому вбачали виявив релігійної несвободи. Цікаво відзначити, що основними протестантами виступали саме жінки, для яких хіджаб, з точки зору європейців, є символом приниження.

"Справа про хіджаб" набула не лише французького, а й загальноєвропейського звучання. Це питання жваво обговорюється і в інших європейських країнах.

Очевидно, треба мати на увазі, що "справа про хіджаб" це – передусім конфлікт на рівні символічного світу між європейцями та мусульманами. Але за цим, здавалось би, формальним, символічним конфліктом стоїть набагато глибший цивілізаційний конфлікт. І в

цьому конфлікті ми бачимо, що мусульманські жінки, як правило, намагаються відстоювати ісламські цінності, в т.ч. і в плані взаємовідносин між чоловіками й жінками.

Це, звичайно, не означає, що європейські мусульмани не бажають інтегруватися в європейське суспільство. Навіть радикальні мусульманські організації висловлюються на користь такої інтеграції, але, звісно, в певних межах. Загалом європейські мусульмани за те, щоб ця інтеграція носила поверховий характер і не зачіпала глибинних мусульманських традицій. Лише так можна уникнути асиміляції. Й, зрозуміло, європейські мусульмани за те, щоб збереглася традиційна мусульманська сім'я. Адже остання в чужорідному для мусульман європейському оточенні стає надзвичайно важливим фактором збереження своєї ідентичності.

Аналізуючи вищесказане щодо відповіді мусульманського світу на глобалізаційні виклики, можемо констатувати, що цей світ в цілому виявився малопідготовленим до таких кардинальних змін. Тому цілком логічним у даному випадку стало звернення до консервативних ісламських традицій, які дозволяли "пом'якшити" глобалізаційну експансію. Намагання зберегти ці традиції, в т.ч. й у сфері сімейно-шлюбних відносин, більш-менш характерні для різних мусульманських країн та регіонів.

Інша річ, що оскільки мусульманський світ не є однорідним, то в різних регіонах ця тенденція виявляється по-різному. У одних регіонах маємо "ісламську революцію" й "відродження ісламу", тобто звернення до своєрідного мусульманського пуризму, в інших – намагання (часто досить болісне) пристосувати ісламські традиції до нових глобалізаційних умов. Хоча є й мусульманські регіони, яких мало зачепили глобалізаційні зміни.

Співвідношення у конкретних мусульманських регіонах тенденцій мусульманського пуризму з тенденціями модернізації по-європейськи й пристосування до нових глобалізаційних умов, власне, і визначають тут специфіку сімейно-шлюбних відносин.